

GÁL MÁRIA

TIZENNÉGY ÉV ÉS KÉT LILA BETŰ

Marosvásárhelyen nem lehetett úgy felnőni, hogy ne találkoztunk volna a virágáros grófnővel a Bolyai-iskolával szembeni utcasarkon. Mindenki ismerte a városban, a városkép része volt. Legtöbbször a nevét sem tudták, legfeljebb Gemma néniként ismerték, de az, hogy ez a télen–nyáron bakancsos, hosszú szoknyás, mintha mindig ugyanabban az öltözékben lévő, kortalannak tűnő asszony egy igazi grófnő, az valahogyan, valahonnan mégiscsak köztudott volt. Kilencedik osztályos voltam már, amikor megtudtam, hogy Gemma néni vezetékneve Teleki, és nem véletlen névrokonságról van szó, ő tényleg a Teleki Tékát alapító történelmi család sarja. Akkor szembesültem először azzal is, ami később, a D. O.-sok visszaemlékezéseit hallgatva leginkább lenyűgözött: azzal a méltósággal, büszke daccal, amivel a sorsukat viselték, s azzal a belőlük sugárzó erkölcsi fölényvel, amit egyszerűen nem lehetett nem érzékelni.

Halottak napja előtt mentünk a temetőbe szépíteni a sírokat. Nagynéném kérésére jó nagy kiterővel, a Bolyai utcán át, hogy Gemmától vásároljuk meg a virágokat. Mindezt egy szabályos konspiráció keretében – nagynéném megszervezte, hogy amikor épp fizetni kellene, akkor érje utol és vonszolja gyorsan tovább a szomszéd, merthogy feltétlenül és azonnal meg kell beszélniük valamit. A fizetést rám hagyta, azzal az előzetes kategorikus utasítással, hogy a virág áránál jóval nagyobb összegből semmi

A kényszerlakhelyre ítélték személyazonossági igazolványába – bulletinjébe – belepecsételték a két lila betűt – D. O. –, ami örökre megváltoztatta életüket. A kijelölt várost nem hagyhatták el, lakást, munkát maguknak kellett szerezniük, de állami munkahelyre nem alkalmazták őket, márpedig más akkorigiban nem igazán volt.

szín alatt nem fogadhatom el a visszajárót. Negyvenöt év távlatából már nem tudom idézni, de Teleki Gemma akkor valami olyasmit mondott, hogy „attól, hogy egyszer két lila betűt nyomtak az ember buletinjébe, még nem válik kéregető koldussá”. Nem tudom, hogy a szeméből vagy a hangsúlyából, vagy a kisugárzásból, de tizennégy évesen is azonnal felfogtam: emberi méltóságában sértettem meg. Megvártam, míg felváltotta a bankjegyet a legközelebbi boltban, némán elvettem a visszajárót, és gyorsan továbbsiettem, semmit sem értve. Nagynénémától akkor tudtam meg, mire a nagy felhajtás – hogy a kommunisták mindenüket elvették, sem dolgozni, sem tanulni nem engedték őket, a grófnő egy egyszobás pincelakásban lakik, virág- és zöldségárúsításból tartja fenn magát, de senkitől semmilyen segítséget nem fogad el, az utolsó öt bani visszavételéhez is ragaszkodik.

A gyerektrükk nem működött, de legalább megismerkedtünk, s az elkövetkező években már időnként szóba is állt velem, de azért annyira nem fogadott bizalmába, hogy azt is elmondja, milyen két lila betűről beszélt.

Miért mesélem ennyire részletesen mindezt? Azért, mert amikor Balázs Imre József megkért, hogy valamiféle szubjektív visszaemlékezést írjak a *D. O. – Domiciliu Obligatoriu – Kényszerlakhely* témáját körbejáró lapszámukhoz, azt is elmondta, hogy a kérdés átfogó történelmi feldolgozása máig hiányzik, és a kilencvenes évek elején általam közölt lapinterjúk és a *D. O. (Kényszerlakhely)* című kötetem (Minerva, Kvár, 1996.) továbbra is alpmű a témában. Ledöbbsentem. 1993–95 között, amikor én ezeket az interjúkat készítettem, még zároltak voltak a romániai levéltárak legújabb kori történelemmel kapcsolatos dokumentumai, és az akkor hatályos jogszabályok szerint még évtizedekig úgy is kellett volna maradniuk. Ma viszont szabadon kutatható lenne a téma.

Közvetlenül a rendszerváltás után a második világháború utáni időszakot kutatni akarók kénytelenek voltak az oral historyra és a korabeli lapokra támaszkodni, ami igencsak hézagos, időnként egymásnak szögesen ellentmondó ismereteket adott csupán. Interjúról interjúra azért mindig újabb és újabb részletek derültek ki. Így futottam én is bele 1993-ban, az ötvenhatos magyarországi forradalom erdélyi következményeinek kutatása közben a *D. O.*-ba, amiről addig soha életemben nem hallottam, holott történelem szakon végeztem, s a decemberi forradalom után azonnal újságíróként kezdtem dolgozni. Pedig az áldozatok közül akkor még sokan ott éltek közöttünk, egyesekkel szinte naponta találkozhattam, újságíróként adott esetben egészen más témában még interjút is készítettem némelyikükkel. De a közösségi emlékezetből valamiért hiányzott a *D. O.*, a kommunizmus szörnyűségei leleplezésének nagy igyekezetéből ez a fejezet valamiért kimaradt. Pedig a kommunista diktatúra lényegére semmi sem világít rá beszédesebben. Az új erkölcsre épülő, igazságosabbnak ígért új világot építő kommunisták minden rendelkezése alapvetően emberellenes volt, a végrehajtás eszköze a terror volt, de az arisztokrácia, a nemesség és más kényszerlakhelyre ítélt osztályellenség ellen irányuló intézkedések embertelensége, kétségtelen fasiszta jellege meghaladta az addig már-már megszokottá vált eljárások határait. A politikai tisztogatások Romániában 1946–47-ben gyorsultak fel, aminek ez idő alatt – a rendszerváltás utáni szakmai becslések szerint – legalább 60–70 ezer ember esett áldozatul. És még ezután jött a csúcs – az államosítás, a kollektivizálás, a párton belüli „elhajlások” kiirtása. Legtöbbjüket börtönbe zárták, másokat kényszermunkatáborba hurcoltak, egyeseket gyorsan ki is végeztek. De ezekben az esetekben legalább volt valami (rendszerint koholt) vád, látszólagos eljárás,

ítélet, amelyik kizárólag az adott személyt célozta, hozzátartozóit nem, még ha a továbbiakban ők is magukon hordozták az osztályellenség bélyeget annak minden következményével együtt. A D. O. viszont más volt – virtigli náci intézkedés, kollektív bűnösség, nem kellett hozzá még formális vád sem, maga a származás volt a bűn.

1949. március 2–3-ra virradóra, húshagyókedd utáni éjszakán országszerte ugyanabban az időben, egyszerre, rajtaütésszerűen csapott le a rezsim. Mindenféle előzetes értesítés nélkül, magyarázkodás és indoklás nélkül intézkedtek, egyértelműen előre megtervezetten. Néhány óra leforgása alatt összeszedtek és kényszerlakhelyre hurcoltak minden olyan családot, akinek az 1945-ös földreform után is még megmaradt az 50 hektáros birtoka. Legtöbbjüket álmukban lepték meg a végrehajtók. A család apraját-nagyját, az újszülött csecsemőt, a vajúdo nőt vagy a haldokló öreget egyaránt felcsomagolták a platós autókra, de ha a család valamely tagjának a neve hiányzott a listájukról, azt akkor sem vihették magukkal, ha kisgyerekről vagy magatehetetlen öregről, betegről volt szó. Az álmukból felvert családoknak néhány percük volt, hogy a legszükségesebb holmikát egy maximum ötkilós csomagba gyorsan összedobálják. A különböző zaklatási, meghurcoltatási formákhoz már amúgy is hozzászokott emberek különösebb ellenállást nem tanúsítottak. Nem tudták, mi történik velük, nem tudhatták, mi vár rájuk.

Két lila betű és 14 év pokol következett.

Az eljárás alapját a Földművelésügyi Minisztérium 1949. március 1-én módosított, 2-től már hatályba is lépett rendelettörvénye képezte, amely módosította az 1945/187-es földreform törvény előírásait. Az új rendelkezés értelmében már ki kellett sajátítani a földreformkor meghagyott birtokokat és minden ingó és ingatlan vagyont, csak a személyes használati tárgyakat és a szükségesnek ítélt élelmiszerkészletet hagyva meg a tulajdonosoknak. Noha teljes vagyonelkobzást, szabadságvesztést, mozgásban való korlátozást vagy kényszermunkát nem irányozott elő a rendelet, az éjszaka leple alatt összeszedett családokat megjelölt központokba szállítottak. Erdélyben Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Nagyenyed, Déva, Gyulafehérvár, Balázsfalva volt ilyen, a regátiakat az ottani városokban szórták szét. (Erdélyben ugyan elsősorban magyarokat érintett a rendelkezés, hiszen az itteni földtulajdonok zömében a magyar arisztokrácia és nemesség birtokában voltak, mégsem valamiféle magyarellenes rendelkezésről volt szó, a román földbirtokosokat ugyanúgy sújtotta, hiszen ők is születésükből adódóan ugyanannak a népi demokráciára veszélyesnek minősített osztálynak a tagjai voltak.) Marosvásárhely lett a legnagyobb erdélyi D. O.-s központ, mintegy négyszáz kényszerlakhelyre ítélt ember, az erdélyi magyar arisztokrácia és nemesség gyűjtőtábor, kényszerű lakhelye 14 éven át.

A kényszerlakhelyre ítélték személyazonossági igazolványába – bulletinjébe – belepecsételték a két lila betűt – D. O. –, ami örökre megváltoztatta életüket. A kijelölt várost nem hagyhatták el, lakást, munkát maguknak kellett szerezniük, de állami munkahelyre nem alkalmazták őket, márpedig más akkoriban nem igazán volt. A férfiak napszámos munkával próbálkoztak, a nők takarítást, mosást vállaltak olyanoknál, akik megengedhették maguknak a bejárónő megfizetését – az új arisztokráciánál. Az a példátlan helyzet állt elő, hogy három nyelven beszélő takarítónője volt az írni-olvasni épphogycsak megtanult gazdasszonynak, többdiplomás volt a szemetes, miközben a döntéshozók legnagyobb része maximum kívülről látott egyetemet.

A háromszéki/Kovászna megyei D. O.-sok sorsa – máig ismeretlen okból – sajátosan alakult. A Sepsiszentgyörgyre telepítetteteket másfél év elteltével, 1950 nyarán, azzal az üreggel, hogy ők az akkor kezdődött kollektivizálás elleni felbújtók, ugyanolyan meglepetésszerűen és gyorsan, mint azon a húshagyókeddi éjszakán, egyszer csak marhavagonokra rakták, és mindenféle magyarázat nélkül útnak indították az ismeretlenbe. Mindezt hat évvel a holokauszt után, valamiféle demokrácia nevében. Dobruzsai kényszermunkára vitték őket, embertelen lágerkörülmények közé, ahol iskolába sem járhattak a gyerekek, habár az még az osztályellenesség számára is kötelező volt. Napközben a kicsik felügyelet nélkül ódöngtek a barakkok között, a nagyobbakat ugyanúgy agyondolgoztatták, mint a felnőtteket.

Tizennégy év múlva, 1963. augusztus 23-án a Belügyminisztérium 469. számú rendelete eltörölte a D. O.-t. Az érintettek kaptak új, immár a két lila betű nélküli buletint, szabadok lettek, hazamehettek volna. Ha lett volna hová.

De ezzel is megbirkóztak. Nem törtek meg, és ebben nem a „kék vér”, hanem az az „otthonról hozott” erkölcsi normarendszer segítette őket, ami a legszörnyűbb életfeltételek között is erőt adott nekik ahhoz, hogy emberi méltósággal éljenek. Ha valaki látta a magyarországi kitelepítésekről szóló művészfilmet, a *Te rongyos életet*, ízelítőt kaphatott ebből. Noha a két D. O. között körülbelül olyan különbség volt, mint a kádári gulyáskommunizmus és Ceaușescu sokoldalúan fejlett szocialista társadalmá között, a lényeg azonos volt. A falusi sufnikba száműzött budapesti arisztokraták a napi nehéz munka után lavórokban tisztára mosakodva, egyre kopottabb, de mindig makulátlanul tiszta és vasalt ruháikba öltözve estéknként összegyűltek, beszélgettek, teázgattak – ugyanúgy, mintha egy puccos pesti szalonban vagy a Váci utca valamely kávézójában lennének. Csakazértis nemesek maradtak a szó igazi értelmében, nem fulladtak a trágyába, alkoholba, ahogy a rendszer szerette volna. Erkölcsi mérce, minta maradtak azok számára, akikhez azért küldték őket, hogy jelenlétükkel megkeserítsék mindennapjaikat, hogy utálják őket. A román rendszer szemében is eleve ez a megtörhetetlenség és a műveltségük volt a legnagyobb bűnük. Azon a húshagyókedden nem azért hurcolták el őket otthonaikból, mert osztályellenségként valakinek is ártottak volna, hanem azért, mert létükkel, életvitelükkel egy hagyományos életmódot tartottak fenn és testesítették meg; műveltségük, szakmai képzettségük folytán pedig településeik első emberei voltak, és maradtak volna is, annak ellenére, hogy minden vagyonuktól megfosztották őket. Életmódjuk modellt jelentett a falvak lakói számára, olyan távoli célt, amelyet mindenki szeretett volna megvalósítani önmaga számára. Kúriáik megtestesítették mindazt, amire az egyszerű ember vágyott, elérhetőbb, elfogadhatóbb ideállá váltak, mint a távoli Szovjetunió modellként megjelölt, de senki által nem ismert, elképzelhetetlen kolhozai.

Nekem akkor, a kilencvenes évek elején rendelkezésemre álló eszközökkel és lehetőségek közepette 108, 1949-ben D. O.-ra ítélt erdélyi család nevét sikerült összeszednem, ami nem egészen ezer embert jelent, és úgy tudom, hogy ez az egyszerűnek tűnő húshagyókeddi rendelkezés mintegy 3000 személyt érintett. Visky András önéletrajzi regényeiből (*Kitelepítés – 2022, Illegalisták – 2025*) azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ha nem is ilyen összehangolt módon, ilyen széles körben, de később is alkalmazták a módszert, kiterjesztve azt utólag az osztályellenségként bebörtönözött családjaikra is.

Amikor megtudtam végre, hogy mi is az a két lila betű a buletinben, elsőként Teleki Gemmát próbáltam szóra bírni. Nem sok sikerrel. Pedig igazán kitartó voltam, egy ideig, ahányszor hazamentem Marosvásárhelyre, mindig bepróbálkoztam. Az ő különtségének tudtam be az elzárkózását, de tévedtem. Elképzelhetetlen sebeket téptem fel, amikor egyszer csak bejelentetlenül becsöngettem valakihez, s elmondtam, mit is akarok. Ma az internet és a sokrétű kommunikáció világában már elképzelhetetlen, hogy valakivel ne lehessen előzetesen egyeztetni, hogy egy településen házról házra csöngetve kell öregeket keresni, s abban reménykedni, hogy valaki előbb-utóbb csak meg tudja mondani, hol lakik az egykori földesúr vagy annak leszármazottja. Ha sikerült így valakinek nyomára bukkanni, az még távolról sem volt garancia arra, hogy kötélnek áll. Volt, aki kertelés nélkül azonnal szívesen mesélt, s arra is ráállt, hogy kamera előtt, dokumentumfilmben is szerepeljen. De legtöbbször időt kértek, mert a betolakodással hirtelen felszakított seb túlságosan vérzett. Olyannal is találkoztam, aki el szeretne volna mondani történetét, hozzá többször visszamentem, de végül mindig könnyekbe fulladt a szándék. És volt, aki kategorikusan elzárkózott.

Akkor nem értettem, ma viszont már azt hiszem, egyszerűen túl korán érkeztem. Alig néhány évvel a rendszerváltás után még erősen élt a bizalmatlanság az egykori áldozatokban. Akkor még nem kezdődött meg sem a restitúció, sem a kommunizmus által meghurcoltak nyilvános rehabilitációja, az akkori politikai szándék sem volt még egyértelmű. És ugyebár, akinek egyszer megégette száját a kása, az az aludttej is megfújja. Később aztán láttam, hogy valamikor a kilencvenes évek végén már Gemma is beszélt az életéről kamera előtt is – nem nekem.

A kollektív amnézia, a D. O. társadalmi agyonhallgatása viszont már más kérdés. A politikai elítéltekről beszéltek, suttogtak az emberek – őket a gonosz hatalom kiemelte, bebörtönözte vagy megölte, a társadalom pedig moshatta kezeit, nem kellett bűnösnek érezniük magukat ezért. De a kolozsvári szemetesbáró (különben a helytörténész Gaal György édesapja), a marosvásárhelyi virágáros grófnő, mintegy háromezer sorstársukkal együtt közöttük, közöttünk éltek. Kifosztva, megalázva, megnyomorítva, sanyargatva mindenki szeme láttára úgy, hogy senki sem tett értük semmit. Nyilván, nem sokat tehettek, mindenki tudta, mit kockáztat egyetlen rosszalló félszóval is. A közösségi amnéziát rendszerint valamiféle közösségi büntudat táplálja, s úgy hiszem, ez esetben is ez történt. Szüleink, nagyszüleink, tanítóink, papjaink, újságíróink, mindazok, akik a kommunizmus idején mesélhettek volna nekünk a D. O.-ról, azért hallgattak, mert önmaguknak sem tudták megmagyarázni a tétlenségüket, a tehetetlenségüket. Nagyszüleink egyetlen évtized alatt kétszer nézték végig, amint embereket hurcolnak el, vagoníroznak be és indítanak az ismeretlenbe pusztán származásuk miatt. A Nobel-díjas fehérorosz író, Svetlana Alekszijevice a szovjet szocializmus emlékezetét feldolgozó *Elhordott múltjaink* című kötetében írja le, hogy az egykori Gulag-táborok nyomába eredve leginkább a hallgatás falába ütközött, jóval a Szovjetunió szétesése után, a kilencvenes évek végén is. Miért is? Mert azokat a táborokat ugyan Moszkvában ötölték ki, de a helyiek működtették. Helyi emberek kínozták halálra az oda bezártakat. Számukra munka volt, utódaiknak maradt a szégyen. A feloldás a beismeréssel kezdődhetne, de ide még nem jutottunk el.